

Чернишова Є. Р. Освітній капітал навчальних закладів післядипломної освіти: концептуальні підходи / Є. Р. Чернишова // Проблеми освіти. – №76. – 2013. – С. 85–96.

**Освітній капітал навчальних закладів післядипломної освіти:
концептуальні підходи**

*Є. Чернишова, доктор педагогічних наук,
професор кафедри економіки та управління
персоналом, перший проректор
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»
НАПН України*

У статті розкрито окремі аспекти феномену освітнього капіталу (сутність, джерела, структура і функції), а також концептуальні засади, що узагальнюють сучасні наукові уявлення категорії «інтелектуальний капітал»; аргументовано актуальність розв'язання виявленої низки суперечностей, у теорії та практиці формування підходів до дослідження означеної проблеми; виявлено евристичні можливості реалізації концептуальних засад розвитку освітнього капіталу в системі післядипломної педагогічної освіти.

Ключові слова: вища освіта, післядипломна освіта, післядипломна педагогічна освіта, наукові підходи, ідентифікація особистості, освітній капітал, інтелектуальний капітал, інтелектуальні ресурси, навчальні заклади, педагогічна взаємодія.

В статье раскрыты отдельные аспекты феномена образовательного капитала (сущность, источники, структура и функции), а также концептуальные основы, обобщающие современные научные представления категории «интеллектуальный капитал»; аргументированно актуальность решения выявленного ряда противоречий в теории и практике формирования подходов к

исследованию этой проблемы; обнаружено эвристические возможности реализации концептуальных основ развития образовательного капитала в системе последипломного педагогического образования.

Ключевые слова: *высшее образование, последипломное образование, последипломное педагогическое образование, научные подходы, идентификация личности, образовательный капитал, интеллектуальный капитал, интеллектуальные ресурсы, учебные заведения, педагогическое взаимодействие.*

This article deals with individual aspects of the phenomenon of educational capital (nature, source, structure and function), and the conceptual basis that summarize modern scientific concept of the category "intellectual capital", argued the actuality of solution of a number of contradictions in the theory and practice of formation the approaches research definite problem, found heuristic possibilities of realization of conceptual foundations of educational capital in the post-graduate pedagogical education.

Keywords: *higher education, scientific approaches, identification of individuality, educational capital, intellectual capital, intellectual resources, educational institutions of the systems postgraduate education, pedagogical interaction.*

Вступ. Процеси, які відбуваються у світі, переконливо свідчать про те, що глобалізація, зокрема стратегія європейської освітньої інтеграції, стає невід'ємною складовою буття сучасної цивілізації. Сучасний етап розвитку суспільства можна охарактеризувати протистоянням явищ, які стосуються усіх сфер продуктивної діяльності людини. Більшість дослідників погоджуються з думкою, про те, що означені процеси — це безперервний процес у розвитку людства, який актуалізує проблему його виживання.

Темпи розвитку наднаціональних організацій, що зростають тавизначають політику держави й окремих соціальних структур та діють у межах, ширших,

ніж межі окремих націй, — усе це характеризує інтеграційні процеси, вимір яких часто використовується як ключовий чинник глобалізації національного розвитку.

«За великим рахунком, внутрішні суперечності соціально-економічного розвитку України і глобальні кризові явища стали проявами фундаментальної суперечності між подальшою капіталізацією економіки (перетворенням будь-якого ресурсу на капітал), з одного боку, і соціалізацією та гуманізацією економіки, що виявляється у необхідності її підпорядкування інтересам розвитку людини і суспільства, – з іншого» [4, 23].

В умовах становлення в Україні громадянського суспільства, правової держави, демократичної політичної системи вища освіта як відкритий соціальний інститут, є визначальним чинником розвитку політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства, а також гуманізації суспільних взаємин, формування нових життєвих орієнтирів особистого та професійного зростання людини. Водночас система вищої освіти є стратегічним ресурсом зміцнення авторитету та конкурентоспроможності держави на міжнародній арені, забезпечення національних інтересів і поліпшення добробуту людей.

Державна політика щодо вищої освіти проводиться в напрямі зростання самостійності навчальних закладів і самодостатності особистості, її творчої активності з урахуванням світових тенденцій розвитку, а також соціальних, технологічних і соціокультурних змін у суспільстві. Реалізація такої політики забезпечує умови для високоякісної професійної діяльності працівників ВНЗ, активізує процеси їхнього професійного зростання та соціального захисту. Це зміцнює демократичні основи громадянського суспільства і прискорює його розвиток в умовах європейської освітньої інтеграції, сприятиме національній самоідентифікації особистості, підвищенню її громадянського авторитету, а також статусу громадянина України у міжнародному соціокультурному середовищі. Тому нині в суспільстві утвердилася орієнтація на людські ресурси, ефективне використання яких сприятиме накопиченню суспільного

інтелектуального капіталу, чим зумовлено попит на високопрофесійних спеціалістів.

Постановка та актуальність проблеми. Сучасні концепції суспільно-економічного розвитку сходяться на тому, що якість людських ресурсів і ступінь їх залучення до суспільного виробництва впливають на темпи розвитку й накопичення національного капіталу. Це актуалізує розгляд процесів накопичення різних видів суспільного капіталу через динаміку збільшення людського капіталу, що зумовило прояву нових підходів до розуміння процесів накопичення національного капіталу, рівень яких визначається результатами професійної діяльності багатьох поколінь, суспільним інтелектуальним ресурсом, людським капіталом, станом природних ресурсів та іншими чинниками.

Інтерес до теорії людського і соціального капіталу пояснюється тим, що запаси ресурсів для його накопичення є практично невичерпними. Акцентування уваги на специфіці нарощування суспільного й особистого капіталу у сферах продуктивної діяльності людини продиктовано реаліями нового тисячоліття, для якого характерними є розуміння, що її професійна діяльність – це запорука динамічного розвитку та конкурентоспроможності країни. За цих умов економіка сфери освітніх послуг цілком закономірно вимагає перерозподілу пріоритетів розвитку освітнього та інтелектуального капіталу, оскільки це, по суті, є його продукування людьми і для людей.

З урахуванням актуальності означеної проблеми предметом нашого дослідження є феномен освітнього капіталу (сутність, джерела, структура і про функцію), а також концептуальні засади, що узагальнюють сучасні наукові уявлення щодо категорії «інтелектуальний капітал».

Мета дослідження полягає у визначенні концептуального змісту категорій «освітній капітал» та «інтелектуальний капітал», їх природи, структури і функцій у контексті існування інших видів капіталу, а також у виявленні евристичних можливостей реалізації концептуальних засад розвитку освітнього капіталу в системі післядипломної педагогічної освіти за допомогою:

- визначення категорії «капітал» у соціології, змісту, основних підходів і традицій у дослідженні освітнього капіталу в сучасній науці, а також його структурних складових, що відображають його сутність як структурного та реляційного феномену;
- встановлення закономірностей, доцільності, можливості, умов і механізмів інтегрування різних методологічних підходів у дослідження різних видів людського капіталу;
- виявлення співвідношення освітнього й інтелектуального капіталів у контексті існування інших форм капіталу;
- визначення функцій освітнього капіталу в системі педагогічної взаємодії;
- аналізу евристичних можливостей реалізації концепції розвитку освітнього й інтелектуального капіталу з урахуванням різних форм педагогічної взаємодії в системі післядипломної педагогічної освіти.

Теоретичну і методологічну основу дослідження становлять результати досліджень, що містять наукові праці Г. Беккера, Р. Берта, М. Блауга, К. Боумена, П. Бурдьє, М. Вебера, Р. Войтовича, М. Грановеттера, Д. Джейкобса, Е. Дюркгейма, У. Дятлова, Дж. Коулмана, М. Мескона, У. Петті, Г. Саймона, О. Сміта, Л. Ханіфана, В. Шкатулова, Т. Шульца, Х. Уайта та ін.

Виклад основного матеріалу. Проблема виживання людства тісно пов'язана з гострими суперечностями, зумовленими соціально-економічними чинниками. Так, активізація процесів глобалізації значно змінює світогляд світу, збільшується взаємозалежність усіх сфер суспільного життя, зростає взаємний вплив держав на їх розвиток, актуалізуються власні національні інтереси та суверенітет, постає проблема національної та культурної ідентичності особистості. «Динаміку суспільного поступу визначає потенціал напруження між набутим досвідом нації та горизонтом її устремлінь» [6, 20]. Виникають суперечливі явища, що впливають на процеси накопичення суспільного капіталу, зокрема: соціальна дезінтеграція, аномія, фрустрація, соціальна криза, втрата керованості суспільних процесів і розпад суспільних

зв'язків, змінюються способи й форми реалізації людської сутності з погляду гармонізації взаємин у системі «суспільство — людина».

Категорія «капітал» є важливою в соціологічній концепції П. Бурдьє. На його думку, широке використання в науковому обігу категорії «капітал» стало можливим після виходу у світ книги Г. Беккера «Людський капітал» (1964 р.) [3]. П. Бурдьє виділяє такі види капіталу: економічний, культурний, соціальний і символічний (див. табл.).

Таблиця 1.

Види капіталу (за П. Бурдьє)

№ з/п	Види	Визначальна сутність
1	Економічний	<i>Матеріальні блага, що допомагають посісти почесне місце в будь-якій ієрархії, а також будь-який товар у широкому розумінні цього слова</i>
2	Культурний	<i>Наявність освіти (загальної, професійної, спеціальної), а також культурний рівень особистості, набутий у сім'ї і засвоєний у процесі соціалізації</i>
3	Соціальний	<i>Існує у формі міжособистісних взаємин: приналежність до певних соціальних структур (інституцій), громадських або неформальних спільнот, кола друзів, а також сукупність усіх неформальних зв'язків, які можуть бути мобілізовані для вирішення того чи іншого завдання</i>
4	Символічний	<i>Різновид соціального капіталу, накопичення якого пов'язане з наявністю певного авторитету, репутації, суспільного визнання групою рівних або зовнішніми інстанціями (публікою), престиж, ім'я тощо</i>

Пізніше сам П. Бурдьє розширив кількість «соціальних» видів капіталу, увівши такі поняття, як «соціальний і культурний капітал», «капітал академічної влади», «капітал наукового престижу», «капітал інтелектуального реноме», «капітал політичної та економічної влади» тощо [3]. Таке розширення кола «соціальних» видів капіталу спричинило появу нових термінів: *мовний капітал, капітал довіри, релігійний капітал, юридичний капітал, капітал самостійності*. Виправданим є застереження П. Дімаджіо (одного з прихильників концепції П. Бурдьє), що поняття «капітал» перетворюється з потужного і точного знаряддя аналізу на беззмістовну фігуру мови [5].

Накопичення людського капіталу є безперервним процесом, потенційні можливості якого забезпечують конкурентоспроможність будь-якого

структурного утворення в соціумі. «Таким чином, у сучасних умовах найважливішим критерієм формування структурних елементів суспільства стає власність індивіда на людський капітал – найважливіший ресурс, який дає людині нерівні можливості доступу та участі в професійній трудовій діяльності, нерівний внесок у спільні трудові дії, нерівну результативність трудових дій, нерівні економічні результати праці і, як підсумок, – нерівні доходи й доступ до матеріальної власності і споживання» [10, 11]. Соціальна неоднорідність власників людського капіталу – це відмінності не тільки щодо здібностей і потреб членів суспільства, а й щодо можливостей задоволення і розвитку їхніх матеріальних і духовних потреб як основи розширеного відтворення людини в структурі будь-якої її діяльності, зокрема продуктивної. Тому накопичення людського капіталу – це основа вдосконалення соціальної структури суспільства та суспільно значущих взаємин як взаємозумовленість цих соціальних процесів.

Природне злиття філософії й антропології акцентує увагу на вивченні проблеми людини у всіх її сутнісних аспектах. Однак із розширенням знань про людину з'являється потреба конкретизувати вчення про неї в контексті накопичення суспільного людського капіталу. Виникає нова ідеологія, яка втілила бажання членів суспільства завдяки освітнім інститутам та розвитку професіоналізму працівників досягати, на нашу думку, тріумфу як особливого стану розвитку особистості, що визнається соціально значущим на особистому або громадському рівнях.

Досягнутий особистістю рівень освіти відкриває йому доступ до відповідних видів професійної діяльності, сприяє посадовому зростанню, посідаючи певне місце в професійно-кваліфікаційній структурі діяльності. Таке просування є природним, одним із мотиваційних чинників його виступає прагнення самої людини до поліпшення власного становища шляхом накопичення освітнього капіталу як складової загальнокультурних здобутків. Ці процеси визначаються процесами соціальної мобільності, що реалізуються на індивідуальному, груповому або суспільному рівнях. Така мобільність може відображати рух без

зміни стратифікаційної групи, тобто місця професійної діяльності. Важливо те, що професійна діяльність спрямована на формування інтелектуального потенціалу (суспільного, корпоративного, особистого) шляхом розширення сфери накопичення освітнього капіталу.

Трансформація освітнього простору системи післядипломної педагогічної освіти (далі – ППО) відображає розвиток інтелектуально-освітнього потенціалу працівників навчальних закладів, зокрема науково-педагогічних. Використання потенційних можливостей людини для досягнення професійного статусу і забезпечення кар'єрного зростання є перетворенням її потенційних інтелектуально-освітніх можливостей на суспільно накопичений інтелектуально-освітній людський капітал [10].

Взаємодіючи з освітнім простором системи ППО, науково-педагогічні працівники фактично накопичують освітній капітал, оптимізуючи процес реалізації освітньої та професійної мобільності в напрямі розвитку інтелектуально-освітнього потенціалу всіх суб'єктів суспільних взаємин, зокрема педагогічної взаємодії в освітньому процесі. Водночас їхній освітній капітал відображає результативність процесу трансформації освітнього і професійного простору в межах навчального закладу. Проте ці процеси визначають постійне вдосконалення потенційних інтелектуально-освітніх можливостей суб'єктів професійної взаємодії, а також накопичення цього вдосконалення, що сприяє соціальній професійній мобільності працівників та підвищенню їх професіоналізму, позитивним структурно-професійним зрушенням у системі ППО.

На нашу думку, *освітній капітал науково-педагогічних працівників навчальних закладів системи ППО – це їхнє сукупне освітнє багатство, віддзеркалене у формі та рівнях загальної й професійної культури науково-педагогічних працівників, а також складова їхнього культурного капіталу, поряд із морально-етичним та інтелектуальним.*

Нині проблема формування освітнього потенціалу системи післядипломної освіти (далі – ПО), зокрема накопичення й ефективного використання

інтелектуального капіталу, набуває особливо важливого значення. Цьому мають передувати фундаментальні дослідження підходів до розгляду сутності категорій *інтелектуального капіталу* та *інтелектуального потенціалу*.

Високий професійний рівень і володіння розвиненим соціальним капіталом досягається за умови неперервного розвитку вищої освіти, а культурний капітал розвивається переважно на базі високорозвиненого освітнього капіталу, зокрема інтелектуального. Унаслідок цього з'явився ряд досліджень, присвячених означеному феномену, за двома взаємопов'язаними напрямками:

- аналізом освіти, її ролі у формуванні людського капіталу та галузевої економіки праці (Д. Андрієсен, А. Бонфур, Н. Бонтіс, К. Стам та ін.);
- аналізом людського капіталу, як чинника ефективного здійснення професійної діяльності, і переходом на проблеми управління ним на корпоративному рівні (Е. Брукінг, Л. Едвінссон і М. Мело, Б. Марра та ін.).

Концепції першого напрямку в наукових працях висвітлено на рівні формування інтелектуальних ресурсів організації (корпоративного рівня), вони становлять інтерес як джерело методів під час оцінювання інтелектуального капіталу на цьому рівні, аналіз інтелектуальних ресурсів і перспектив суспільства знань, а також інтеграції інтелектуального і соціального капіталу.

Поняття «інтелектуальний капітал» увів у науковий обіг Дж. Гелбрейт. Інтелектуальний капітал, як категорія, розглядається з позиції авансованої інтелектуальної власності, що у процесі свого руху збільшує вартість. Водночас це один із різновидів капіталу, який має відповідні ознаки капіталу й відтворює властиві лише йому (інтелектуальному капіталу) особливості (продукти розумової, інтелектуальної праці та творчих зусиль усіх працівників тощо) [9].

У 1990-х роках завдяки працям одного з фундаторів концепції розвитку інтелектуального капіталу Т. Стюарта [7] цей термін набув поширення. Подальшого розвитку теоретико-методологічні і прикладні засади розроблення концепції інтелектуального капіталу, його формування, розвитку та використання набули у багатьох дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, фундаментальні аспекти цієї наукової проблеми відобразила у

своїх працях Е. Брукінг, Л. Едвінсон, М. Мелоун, П. Салліван, О. Бутнік-Сіверський, А. Гапоненко, О. Грішнова, Б. Леонтьєв, В. Іноземцев, Л. Федулова, А. Чухно, І. Мойсєєнко, М. Демчишин та інші вчені, які комплексно досліджували концепцію інтелектуального капіталу або декомпозували об'єкт дослідження за окремими напрямками [9].

У науковій літературі дослідженню сутнісної характеристики поняття «інтелектуальний капітал» присвячено низку публікацій. Це поняття є одним із найбільш неоднозначних за своїм науковим тлумаченням, воно характеризується складністю, багатогранністю й багатством проявів як «нематеріальних активів» організації.

Уперше на цінність таких «активів» організації (репутації, компетенції співробітників тощо) звернув увагу К. Свейбі, увівши в ширший у вжиток поняття «інтелектуальний капітал». На його думку, інтелектуальний капітал включає все, що знає організація (ідеї, різні типи знань, інновації та знання, які організація може перетворити на прибуток). Водночас Т. Стюарт дав визначення інтелектуального капіталу як «корисних знань», «інтелектуального матеріалу», що має певну форму: перелік відомостей, базу даних, опис процесу тощо [8]. На нашу думку, саме в розумінні цієї категорії Т. Стюартом підкреслюється інтелектуальне походження цього виду капіталу як результату мисленнєвої діяльності та знань, втілених у форму інтелектуального капіталу.

Аналогічний підхід до змістового наповнення поняття «інтелектуальний капітал» пропонує К. Багриновський (у співавторстві): «Визначення інтелектуального капіталу має досить загальний характер, і зазвичай мається на увазі сума тих знань усіх працівників компанії, яка забезпечує її конкурентоспроможність» [1, 83].

Існує й інша точка зору, яка базується на розумінні інтелектуального капіталу як нематеріального активу, що створюється не тільки розумовими зусиллями, тому не завжди може бути віднесений до означеного виду капіталу. Такий підхід підтримує відома Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), що стала ініціатором та організатором низки масштабних

досліджень у цьому напрямі, зокрема щодо визначення інтелектуального капіталу як економічної цінності двох компонентів (категорій) нематеріального активу організації: організаційного (структурного) і людського капіталів [13]. Такий підхід, на нашу думку, заслуговує особливої уваги і є більш практично зорієнтованим, оскільки інтелектуальний капітал розглядається як частина нематеріальних активів.

Варто відзначити, що є речі нематеріальної природи, тобто не логічна частина інтелектуального капіталу організації. Так, Р. Петті і Дж. Гутрі як приклад пропонують розглянути репутацію, яка може стати, на їхню думку, супутнім продуктом (результатом) розумного використання інтелектуального капіталу організації, але водночас не бути його частиною [13]. Протилежний попередньому підхід до розуміння поняття «інтелектуальний капітал» пропонують О. Козирєв та В. Макаров, зазначаючи, що це поняття ніде у світі не закріплено жодним законодавчим актом, що дає змогу дослідникам висловлювати найнесподіваніші точки зору, незважаючи на юридичні обмеження.

Ф. М'Ферсон і С. Пайк визначають інтелектуальний капітал як суму людського (компетенції, підходи, кмітливість, чесність, уява) і структурного (організаційний, інноваційний) капіталу [14]. Справді, цю думку можна вважати типовою для дослідників інтелектуального капіталу. Так, Е. Брукінг, дотримується думки, що «Інтелектуальний капітал – це термін для позначення нематеріальних активів, без яких компанія тепер не може існувати» [2, 30]. Визначення Е. Брукінга практично повністю збігається з думкою Ф. М'Ферсона і С. Пайка, про те, що організація – це сума балансової вартості матеріальних (фізичних) і грошових активів і невловимої складової [14]. Існують і інші підходи до визначення поняття «інтелектуальний капітал» (табл. 2). Проте, незважаючи на високу потребу у розгляді інтелектуального капіталу, усе ще не має однозначного трактування самої наукової дефініції «інтелектуальний капітал». Аналіз літературних джерел з означеної проблематики дав змогу

виокремити, на нашу думку, три підходи до трактування поняття «інтелектуальний капітал» у широкому розумінні, а саме:

- сукупність цінностей (В. Іноземцев, Б. Леонтьєв, Л. Мельник, В. Садовський, Є. Стеценко);
- процес (С. Алберт, К. Бредлі, А. Василик, Л. Едвінсон);
- результат (Е. Брукінг, Ю. Гава, Д. Клейн, Л. Прусак).

Таблиця 2.

Змістове тлумачення поняття «інтелектуальний капітал»

№ з/п	Розуміння поняття «інтелектуальний капітал» (ІК)	Джерела
1	ІК, до складу якого як нематеріальні, так і матеріальні активи – це розумові здібності людей у сукупності зі створеними ними матеріальними й нематеріальними засобами, які використовуються в процесі інтелектуальної праці	Мельник Л.Г., Ляшенко С.Н., Касьяненко В.А. Економіка інформації та інформаційні системи: навч. посіб. – Суми: Університетська книга, 2004. – 400 с.
2	ІК – вартість усіх наявних інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, природні й придбані розумові здібності й навички, а також накопичені бази знань і корисні взаємини з іншими суб'єктами (бренди, клієнтура, фірмові найменування, угоди тощо)	Леонтьєв Б.Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе. – М.: Акционер, 2002. – 200 с.
3	ІК – це інформація й знання, які відіграють роль «колективного мозку», що акумулює знання працівників, інтелектуальну власність, накопичений досвід, організаційну структуру, інформаційні мережі, імідж підприємства	Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества: постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире. – М.: Academia - Наука, 1988. – 640 с.
4	ІК – це термін для позначення нематеріальних активів, без яких організація не може існувати	Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии; пер. с англ., под ред. Л. Н. Ковачин. – СПб.: Питер, 2001. – 196 с.
5	ІК – інтелектуальне багатство організації, що визначає її творчі можливості щодо створення й реалізації інтелектуальної й інноваційної продукції	Багов В. П., Селезнев Е.Н., Ступаков В. С. Управление интеллектуальным капиталом: учеб. пособие. – М.: ВБ «Камерон», 2006. – 248 с.

Результати термінологічного аналізу поняття «інтелектуальний капітал» з позиції глобальних змін у світовій економіці, виникнення «економіки знань», управління знаннями у високотехнологічних і наукомістких сферах свідчать про принциповий збіг понять «інтелектуальний капітал» і «невловимі активи». Інтелектуальний капітал є складовою частиною національного багатства, поряд із природними та матеріальними ресурсами, а також основним фондом організації.

Наявність інтелектуального капіталу у навчальних закладах системи ПО співвідноситься з наявністю вищого рівня розвитку людського потенціалу, критерієм наявності якого є більш стійкий рівень економічного піднесення, підвищення ефективності функціонування галузевих освітніх структур. Саме інтелектуальний капітал задає динаміку і характер розвитку технології вироблення освітньої продукції та послуг, що стають конкурентними на освітніх ринках.

Інтелектуальний капітал навчальних закладів системи ПО, на нашу думку, генерує потік цінностей, що впливають на їх діяльність як соціально-педагогічних систем з економічним структурно-функціональним компонентом. Він накопичується як результат вкладень ресурсів у виробництво освітніх послуг, надання яких дає прибуток (більшою мірою інтелектуальний капітал). У своєму розвитку інтелектуальний капітал цих навчальних закладів, як категорія, що існує у часі і просторі, проходить шлях формування від рівня особистості (науково-педагогічних працівників) до рівня навчальних закладів і далі, через галузевий рівень до рівня суспільства. На кожному ієрархічно вищому рівні це поняття збагачується, набуваючи нового змісту та рис. До таких **відмінних** рис, які визначають структуру інтелектуального капіталу навчальних закладів системи ПО, на нашу думку, належать: *нематеріальність його природи; відсутність амортизації та педагогічно виправданий баланс у процесі використання; пріоритетна спрямованість на майбутнє; оцінювання за допомогою вартісних і неwartісних показників тощо*. Поряд з цими загальними властивостями, інтелектуальний капітал, очевидно, має низку

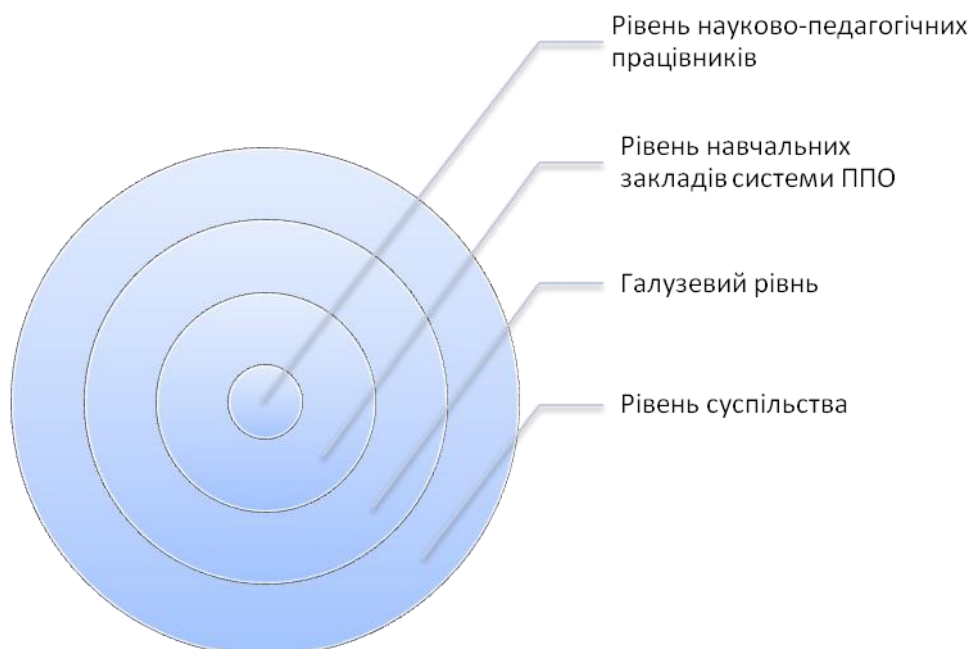
специфічних особливостей (старіння знань, співвідношення явного і неявного знання в структурі інтелектуальних ресурсів особистості).

Єдиного підходу щодо визначення структури інтелектуального капіталу немає, проте більшість дослідників (К. Свейбі, Л. Едвінсон, М. Мелоун, Е. Брукінг) вважають інтелектуальний капітал системою компонентів, пов'язаних між собою. Так, на думку Е. Брукінга [2], компонентами інтелектуального капіталу є ринкові активи, активи інтелектуальної власності та інфраструктури, гуманітарні активи (людські ресурси). Л. Едвінсон і М. Мелоун [20] поділяють інтелектуальний капітал на структурний і людський.

Л. Едвінсон, один із провідних фахівців у світі з інтелектуального капіталу, відзначає, що нова сфера створення вартості в новій економіці – це «так звана невлловима сфера, або сфера інтелектуального капіталу» [11, 12]. Цей підхід добре ілюструється і Ф. М'Ферсоном, і С. Пайком [14], які вважають, що нематеріальна та фінансова сфери – дві рівноправні компоненти в організаційній структурі організації.

З урахуванням думки науковців і результатів проведеного аналізу пропонуємо узагальнену структуру рівнів інтелектуального капіталу як форму його структурування за умови, що первинним джерелом його накопичення є навчальні заклади ПО, а саме:

- рівень науково-педагогічних працівників як основної категорії працівників навчальних закладів системи ПО (інтелектуальні ресурси працівників, накопичений науково-освітній потенціал і досвід, запас знань, здібності тощо);
- рівень навчальних закладів системи ПО (інтелектуальні ресурси навчальних закладів, накопичений інтелектуальний капітал, людський капітал працівників, клієнтський капітал, організаційний капітал тощо);
- галузевий рівень (інтелектуальні ресурси освітньої галузі, спроможність модернізації та розвитку, фінансування тощо);
- рівень суспільства (інтелектуальні ресурси суспільства, людський капітал, збереження позитивних надбань у педагогічній сфері тощо) (рис. 1)

*Рис. 1. Структура рівнів інтелектуального капіталу
навчальних закладів системи ПО*

Узагальнення підходів до сутності поняття «інтелектуальний капітал» та його структурних рівнів дало змогу визначити *інтелектуальний капітал навчальних закладів системи післядипломної освіти* як чинник її розвитку, оптимізувати освітній менеджмент на корпоративному рівні, зменшити ризик, підвищити обґрунтованість та оперативність управлінських рішень, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності і сталого розвитку. Зважаючи на вищевказані підходи, нами визначено чотири складові піраміди інтелектуального капіталу закладів системи ПО, що акумулюють: знання, навички, досвід, творчі здібності, креативний спосіб мислення, моральні цінності, культуру праці, програмно-технічне забезпечення тощо (рис. 2).

Система ПО є високоінтелектуальним сектором, в якому інтелектуальний капітал має пріоритетне значення для визначення напрямів стратегічного розвитку навчальних закладів. Водночас інтелектуальний капітал цих навчальних закладів, на нашу думку, впливає на освітню політику держави, окремих соціальних груп (структур, організацій) тощо.

Рис. 2. Піраміда інтелектуального капіталу навчальних закладів

Здатність навчальних закладів системи ППО до накопичення й ефективного використання інтелектуального капіталу визначає розвиток цих закладів на основі переходу до вищого технологічного укладу. Завдання, що постають перед навчальними закладами системи ПО, полягають у реальній зміні моделі їх розвитку, яка має ґрунтуватися на накопиченні інтелектуального капіталу як підґрунтя формування інтелектуального потенціалу. Ефективне використання інтелектуального капіталу визначає можливості сталого розвитку та конкурентоспроможність науково-педагогічних працівників на освітньому ринку праці.

Інтелектуальний потенціал навчальних закладів системи ПО, на нашу думку, слід розглядати як систему з властивими їй елементами (інтелектуальним капіталом і системою управління знаннями), зв'язками і властивостями (інноваційності, конкурентоспроможності) та системою забезпечення (інформаційною, функціональною та організаційною). Складовими інтелектуального капіталу цих навчальних закладів, на нашу думку, є: інтелектуальна власність, науково-педагогічний потенціал, структурні активи; науково-методичне, інформаційно-навчальне, безпечне технологічне та екологічне забезпечення кадрового розвитку; маркетингові активи та комунікації (рис. 3).

Рис. 3. Структурна організація інтелектуального капіталу навчальних закладів системи післядипломної педагогічної освіти

На нашу думку, розширення поняття «інтелектуальний капітал» до рівня всієї сукупності «невловимих активів» з урахуванням специфіки нашого дослідження невиправдане, оскільки розмивається така найважливіша характеристика інтелектуального капіталу, як його керованість відомими в менеджменті методами. Водночас має право на існування термін «нематеріальні активи», який використовується в описі процесів управління знаннями в контексті розуміння як такого, що перетворюється на інтелектуальний капітал і дає організаціям нову вартість.

Особливість інтелектуального капіталу полягає в тому, що він формується особливим ресурсом – людиною. Склад і структура інтелектуального капіталу навчальних закладів післядипломної педагогічної освіти забезпечують ринкову (економічну) і соціально-педагогічну ефективність освітніх продуктів і послуг, яка визначається його креативністю і залежить, від:

- реалізації комплексно-стратегічного, раціонального і професійного підходів до накопичення інтелектуального капіталу, що визначить його ефективну функціональну структуру;
- забезпечення соціальної впорядкованості у середовищі професійної діяльності науково-педагогічних працівників;

- визначення провідного місця й функціоналу кожної особистості (структурного підрозділу) в соціально-професійному просторі функціонування навчальних закладів з метою оптимізації шляхів і методів накопичення інтелектуального капіталу, а також мінімізації соціально-професійних конфліктів тощо.

Поняття «інтелектуальні ресурси», «інтелектуальний капітал», «людський капітал» належать до числа найбільш рухливих категорій, які, на нашу думку, можна віднести до категорії «трудно формалізуємих понять». Часто вони застосовуються як тотожні поняття, іноді між ними знаходять певні відмінності. До недавнього часу ставлення вчених до поняття «інтелектуальні ресурси» було сформовано в двох напрямках, а саме:

- визнання важливої ролі науки та освіти в суспільному розвитку;
- винесення поняття «інтелектуальні ресурси» за межі педагогічного аналізу.

Водночас фактори, що забезпечують суспільний прогрес шляхом реалізації інтелектуальних ресурсів, вважалися екзогенними стосовно економічного зростання (те ж саме було характерно і для розвитку теорій менеджменту).

У найбільш загальному вигляді поняття «інтелектуальні ресурси» можна визначити як окремі компоненти, що формують інтелектуальний капітал, такі як, наприклад, технології, патенти, людські навички. Історично першим у ряді понять, пов'язаних з «інтелектуальним капіталом» та «інтелектуальними ресурсами», стало поняття «людського капіталу» (інтелектуального, гуманітарного), уведене А. Смітом і Дж. Стюартом Міллем. Таким «попередником» поняття інтелектуального капіталу в їхніх працях стало збірне поняття кількості та якості людської здатності до праці [6, 14].

Нині загальновизнано, що основою накопичення інтелектуального капіталу є освіта, яка дає не тільки знання та вміння, а й певний престиж у суспільстві. За цих умов інтелектуальні ресурси є ресурсами подвійного призначення – вони використовуються не тільки в професійній діяльності, й у повсякденному побуті. Водночас інтелектуальні ресурси особистості двоїстими

з точки зору їх ринкової вартості (Л. Едвінсон уводить, зокрема, поняття «базова вартість людського капіталу» і «потенційна вартість людського капіталу»).

У процесі формування інтелектуальних ресурсів задіяно вроджені і сформовані в процесі виховання здібності особистості й вроджені психологічні передумови. Особливості процесу здобуття і використання знань визначають зв'язок кожного індивідуума з організацією, інтелектуальний капітал якої він формує. Працівник має потребу в організації, особливо через спеціалізацію знання, що триває і яке може бути застосоване лише в організації та через організацію. Водночас висококваліфікований працівник, знання та вміння якого є його унікальним капіталом, реалізує себе за умов особистої конкурентоспроможності на внутрішньому (корпоративному) ринку праці. Його капітал (знання) і засоби професійної діяльності (інтелектуальні інструменти аналізу, синтезу, моделювання тощо) визначають його цінність для організації.

Темпи накопичення інтелектуального капіталу, що спостерігаються в провідних розвинених країнах, не характерні для національної системи вищої освіти. Проте тенденцію до підвищення значущості інтелектуальної власності в структурі активів навчальних закладів ПО не можна не помітити. Аналізуючи роль інтелектуального капіталу як основи реалізації прав інтелектуальної власності в освітній сфері, слід, на нашу думку, враховувати як ринковий ефект реалізації освітніх послуг (корпоративний, комерційний), так і соціально-педагогічну ефективність накопичення інтелектуального капіталу (задоволення перспективних потреб особистого та корпоративного розвитку). Проблема структурування інтелектуального капіталу навчальних закладів ПО не може бути обмежена корпоративними рамками. Його структурна будова показує, що найменш відчужуваним у його структурі є людський капітал. Саме він стає основою формування таких ключових структурних елементів, як кластер інтелектуальної власності та клієнтський капітал, який накопичується за умов перетворення трудового ресурсу на різновид творчого.

Творчість, як складова професійної діяльності, найбільш адекватно відображає зміст інноваційної діяльності науково-педагогічних працівників навчальних закладів ППО. Творчий характер їхньої праці знаходить специфічну форму вираження в накопиченні нематеріальних активів навчальних закладів. Інтелектуальний капітал цих навчальних закладів у сучасних умовах є нематеріальним мірилом кінцевої вартості освітніх послуг і продуктів, що набагато перевищує початкові вкладення в людину.

Висновок. Сучасний етап розвитку людства, зумовлений суб'єктивними закономірностями соціального розвитку, характеризується появою нових цінностей у суспільстві, збереженням і примноженням освітньо-інтелектуального потенціалу, орієнтацією на людські ресурси в контексті ідентичності особистості, розвитком мотиваційних процесів, зміною соціально-психологічних стосунків між працівниками, гуманізацією професійної діяльності, зростанням самостійності навчальних закладів й самодостатності особистості, а також розвитком соціонормативної культури спільноти як власної, усвідомленням законів системно-циклічної динаміки розвитку суспільства, виробленням та втіленням у практику життя національної ідеї філософії людиноцентризму тощо.

Дослідження феномену освітнього капіталу (сутності, джерел, структури, особливостей та функцій), а також концептуальні засади його накопичення свідчить про важливість цього напрямку дослідження для розвитку навчальних закладів післядипломної педагогічної освіти. Узагальнюючи сучасні наукові уявлення категорії «інтелектуальний капітал», ми дійшли думки, що ефективне використання інтелектуальних ресурсів цих навчальних закладів залежить від творчої складової професійної діяльності науково-педагогічних працівників, а також від креативності шляхів та методів накопичення інтелектуального капіталу.

Творчість, як складова професійної діяльності, найбільш адекватно відображає зміст інноваційної діяльності науково-педагогічних працівників навчальних закладів післядипломної педагогічної освіти. Творчий характер

їхньої праці знаходить специфічну форму вираження в накопиченні нематеріальних активів навчальних закладів. Інтелектуальний капітал цих навчальних закладів у сучасних умовах є нематеріальним мірилом кінцевої вартості освітніх послуг і продуктів, що набагато перевищує початкові вкладення в людину. Водночас працівники навчальних закладів можуть відповідати за стійку динаміку соціоприродних процесів накопичення інтелектуального капіталу суспільства, зокрема завдяки розвитку адекватних процесів у навчальних закладах, а також виявленню евристичних можливостей реалізації концептуальних засад розвитку освітнього капіталу в системі післядипломної педагогічної освіти.

Література

1. Багриновский К.А., Бендиков М.А., Фролов И.Э., Хрусталеv Е.Ю. Наукоемкий сектор экономики России: состояние и особенности развития / К.А. Багриновский, М.А. Бендиков, И.Э. Фролов, Е.Ю. Хрусталеv. — М.: ЦЭМИ РАН, 2001. — 120 с.
2. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии [Текст] / Э. Брукинг ; пер. с англ. — СПб. : Питер, 2001. — 288 с.
3. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. — www.ecsoc.mssec.ru. — 2002. — Т. 3. — № 5 (ноябрь).
4. Кремень В. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки мета дисциплінарного дослідження) / В. Кремень, В. Ткаченко. — К.: Т-во «Знання України», 2013. — 415 с.
5. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. — 2001. — № 3. — С. 121–139.
6. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация // Общественные науки и современность. — 2003. — № 2. — С.5–16.
7. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал: Новый источник богатства

- организаций Т. Стюарт // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология; под. ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 373–400 с.
8. Чернишова Є. Р. Формування кадрового потенціалу системи післядипломної педагогічної освіти : моногр. : наук. вид / Є. Р. Чернишова. — К. : Пед. думка, 2012. — 472 с.
9. Фадейкова Ю. Ф. Влияние социального капитала на профессиональную деятельность государственных служащих: опыт социологического исследования: автореф. дис...: 22.00.08 / Ю. Ф. Фадейкова. – Екатеринбург, 2008. – 23 с.
- 10.Edvinsson L. Some perspectives on intangibles and intellectual capital 2000 // Journal of Intellectual Capital. 2000. Vol. 1. № 1. P. 12–16.
- 11.Edvinsson L. Malone M. Intellectual Capital. Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower. – N.Y. 1997, P. 79–107.
- 12.Petty R., Guthrie J. Intellectual Capital Literature Review. Measurement, reporting and management // Journal of Intellectual Capital. 2000. Vol. 1. № 2. P. 155–176.
- 13.M'Pherson Ph., Pike S. Accounting, empirical management and intellectual capital // Journal of Intellectual Capital. 2001. Vol. 2. № 3. P. 246–260